

УДК 338.43:330.34

М. М. Ігнатенко,

д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-8626-4624>

І. А. Романюк,

д. е. н., доцент, доцент кафедри туризму та економіки,

Криворізький державний педагогічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6611-9845>

Л. Ю. Леваєва,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9569-585X>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.17.4

РЕГІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ІНКЛЮЗИВНОГО СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

M. Ihnatenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics,

Hryhorii Skovoroda University of Pereiaslav

I. Romaniuk,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor

of the Department of Tourism and Economics, Kryvyi Rih State Pedagogical University

L. Levieva,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics,

Hryhorii Skovoroda University of Pereiaslav

REGIONAL PRIORITIES FOR INCLUSIVE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

Інклюзивний розвиток сільських територій в Україні є ключовою темою, що потребує детального розгляду. Сільські райони країни часто стикаються з численними труднощами, які суттєво обмежують їхній соціально-економічний розвиток. Проблеми, що виникають у таких регіонах, мають складний характер і стосуються як економічних, так і соціальних аспектів, а також проблем інфраструктури. Стаття присвячена визначенню змісту, виявленню проблем та визначенню регіональних підходів до інклюзивного розвитку сільських територій. Встановлено, що інклюзивний розвиток має пріоритетне значення для соціально-економічної діяльності і навіть збереження сільських територій. Саме тут зосереджені значні найбільш вразливі верстви населення за рівнем бідності і віком, непродуктивною зайнятістю в особистих господарствах та недостатнім доступом до суспільних соціальних і матеріальних благ. Вони зазнали нищівних руйнувань та екологічних катастроф через війну. Це спонукає до посилення регіональних аспектів обґрунтування та здійснення інклюзивного розвитку. Адже його проблеми та потреби формуються, значним чином, саме через вплив регіональних чинників та особливостей. Однак він має ті ж самі принципи та сфери здійснення, що і в національному вимірі. Визначено, що ефективними інструментами його здійснення є соціальна відповідальність бізнесу і соціальне підприємництво. У перспективі національна модель інклюзивного розвитку сільських територій повинна доповнюватися і конкретизуватися у регіональних, локальних та особистісних моделях. Тому перспективи теоретичного забезпечення та практичного здійснення інклюзивного розвитку сільських територій пов'язані з визначенням його регіональних і локальних тактичних і стратегічних пріоритетів, фінансових джерел для реалізації, ефективних інструментів і методів поширення.

The inclusive development of rural areas in Ukraine is a key topic that requires detailed consideration. Rural areas of the country often face numerous difficulties that significantly limit their socio-economic development. The problems that arise in such regions are complex and relate to both economic and social aspects, as well as infrastructure problems. The article is devoted to defining the content, identifying problems and defining regional approaches to inclusive rural development. It is established that inclusive development is a priority for socio-economic activity and even the preservation of rural areas. It is here that many of the most vulnerable segments of the population are concentrated in terms of poverty and age, unproductive employment in private households and insufficient access to public social and material goods. They have suffered devastating destruction and environmental disasters due to the war. This calls for strengthening the regional aspects of the rationale and implementation of inclusive development. After all, its problems and needs are shaped, to a large extent, by the influence of regional factors and peculiarities. However, it has the same principles and areas of implementation as in the national dimension. It is determined that social responsibility of business and social entrepreneurship are effective tools for its implementation. It is determined that the tools for inclusive rural development can have a synergistic effect in the form of broadening people's outlook, tolerance, patriotism, and a return to their historical origins and traditions. The substantiated leading role of social responsibility and social entrepreneurship, along with state institutions and volunteer activities, in ensuring inclusive development is confirmed by relevant trends in practice. It is especially important in the current, extremely difficult period of war for the country. Suffice it to say that 3 million people in Ukraine have disabilities. This requires special efforts by everyone to include them in social activities. Special approaches are needed to ensure inclusion in the liberated and frontline territories and their reconstruction. In the future, the national model of inclusive rural development should be supplemented and specified in regional, local and personal models. Therefore, the prospects for theoretical support and practical implementation of inclusive rural development are related to the definition of its regional and local tactical and strategic priorities, financial sources for implementation, effective tools and methods of dissemination.

Ключові слова: сільські території, населення, депопуляція, загрози війни, інклюзивний розвиток, регіональний вимір, моделі, тренди, інструменти, фінансові джерела, перспективи.

Key words: rural areas, population, depopulation, threats of war, inclusive development, regional dimension, models, trends, instruments, financial sources, prospects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останнє десятиріччя у теорії наукових досліджень, у практиці господарської та соціально-економічної діяльності та управління велика увага надається інклюзивному розвитку, інклюзії як співіснуванню звичайних людей і людей з обмеженими можливостями у найширшому розумінні до моделі справедливого суспільного розвитку у більш вузькому. Це пояснюється тим, що економічне зростання та індикатор економічного розвитку — валовий внутрішній продукт (ВВП) — не означає відповідний рівень розвитку сільських територій; покращення умов життя для уразливих верств населення; зменшення бідності; зменшення диспропорцій у доходах людей. Орієнтація на економічне зростання урядів країн, України в їх числі призводить до того, що їх програмні рішення не зачіпають питання гармонізації соціально-економічного клімату у суспільстві; забезпечення доступності суспільних благ для нужденних людей та опосередковано призводять до зростання доходів великих аграрних корпорацій і холдингів. Наслідком такої політики стає або може стати посилення соціальної напруги у суспільстві, дестабілізація, втра-

та надії на справедливість у мільйонів людей, недовіра до державних інститутів та ослаблення держави. Тому концепція інклюзивного розвитку, яка передбачає забезпечення соціального захисту малозабезпечених сільських родин; зростання зайнятості на селі; покращення доступності для сільських жителів фінансових, освітніх, оздоровчо-медичних, культурно-мистецьких та інших послуг з одночасним підвищенням їх якості має бути пріоритетною в державній соціально-економічній, у т.ч. аграрній політиці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Необхідно зазначити, що проблеми інклюзивного розвитку сільських територій України вивчаються у вітчизняній економічній науці порівняно недавно. Формування його концепції в агросфері в цілому завдячує фундаментальним та прикладним дослідженням наукових шкіл Інституту економіки та прогнозування НАН України, Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" УААН, економічного факультету Одеського національного технологічного університету, окремих нау-

ковців. Зокрема, слід виділити колективну монографію під керівництвом О.М. Бородіної; монографії Дідуха С.М., Гуторова А.О.; статті Ігнатенка М.М., Шпикуляка О.Г.; Палова О.І.; Степаненка С.В., Тищенко О.П., інших науковців. У названих та інших наукових публікаціях обґрунтовуються теоретичні та методичні засади інклюзивного розвитку, визначаються його напрями та пріоритети, вимірники та інструменти здійснення, методи управління та регулювання.

Однак в Україні спостерігаються значні відмінності у розвитку сільських територій, що вимагає посилення регіональних аспектів досліджень. Вони стосуються чинників природних відмінностей довкілля та перебігу процесів історичного та соціально-економічного розвитку, а відтак і розміщення та величини сільських населених пунктів, насамперед, людності; міграцій сільського населення та демографічної ситуації на селі; спеціалізації та диверсифікації аграрної та інших видів діяльності; рівня економічного розвитку; зайнятості та рівня життя сільського населення. Вказані відмінності значно поглибилися через війну. Повномасштабна російська агресія призвела до значних прямих і непрямих втрат сільських жителів, міграції, демографічної катастрофи, руйнування майна й інфраструктури, посилення бідності й падіння рівня життя. У територіальній структурі країни з'явилися нові змістовні визначення: окуповані і деокуповані території, що вимагає нових підходів до забезпечення їх функціонування та управління. Значний відсоток літніх людей, пенсіонерів, безробітних, одиноких поглибився через втрати людей внаслідок російських воєнних дій, втрати чоловіків на фронті, поранення захисників та втрату працездатності, зростання бідності. Це вимагає особливої уваги до морально-психологічного стану й соціально-економічної діяльності людей, що значно змінилися. Тому значення ідей інклюзивного розвитку та їх впровадження у практику тільки зростатиме.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є висвітлення переваг концепції інклюзивного розвитку та необхідності його впровадження в практику суспільної діяльності в умовах війни, виявлення його складових, чинників, принципів, трендів, галузевих та регіональних пріоритетів, інструментів на перспективу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних умовах функціонування світової та національних економік на засадах ста-

лого розвитку ідеї інклюзивності виявилися одним із важливих його компромісних підходів. Вони підтримуються на рівні найважливіших міжнародних організацій та національних урядів. Однак, як зазначається авторами монографії під редакцією О. Бородіної, вони не охоплюють всього кола актуальних проблем, пов'язаних з необхідністю подолання "економічного, соціального та політичного виключення сільського населення". Лібералізація торгівлі продовольством або сировиною для нього, глобалізація аграрних ринків скорочують можливості доступу сільського населення до засобів існування й благ цивілізації [1, с. 79]. Тому перехід до моделей інклюзивного розвитку має провідне значення для сільських територій та вимагає поглиблення його теоретичних обґрунтувань і практичних інструментів здійснення.

На думку О. Бородіної та І. Прокопи, інклюзивний розвиток проявляється у трьох основних сферах суспільної життєдіяльності, у т.ч. на сільських територіях: соціальній; економічній; політичній [2, с. 81]. Згідно рішень Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), 2018 р., інклюзивний розвиток має містити такі основні сфери прояву: освіта і навички; послуги та інфраструктура; корупція і доходи; результати інвестицій; підприємництво; доходи від зайнятості; фіскальні трансферти.

При імплементації моделі інклюзивного розвитку для сільських територій, на думку О. Шпикуляка, М. Ігнатенка, А. Швеця потрібно враховувати провідну роль холдингів та корпорацій в структурі аграрної економіки. Займаючи лідируючі позиції в обсягах виробництва й експорту сільськогосподарської продукції, впровадженні інновацій, концентрації земельних та фінансових ресурсів, вони не є лідерами по сплаті податків, участі у життєдіяльності сільських громад, вирішенні соціальних проблем, відтворенні виробничої інфраструктури та природоохоронній роботі. Це вимагає обґрунтування посилення їх участі у пріоритетах інклюзії на селі [3, с. 105]. Названі автори зазначають також, що коаліційний характер вирішення проблем інклюзивного розвитку може ґрунтуватися на принципах соціальної справедливості й соціальної відповідальності. При цьому соціальна відповідальність як інструмент відкриває значні можливості для здійснення інклюзії і забезпечення стабільності суспільного розвитку загалом [4, с. 125].

На необхідності більшої залученості агрохолдингів у вирішенні інклюзивних проблем сільських територій, сільського населення на-

голошують С. Дідух, О. Павлов [5, с. 79]. Більш глобальним інструментом для здійснення інклюзивного розвитку є інклюзивна економіка загалом. На переконання Т. Зінчук та інших науковців, вона формує та відкриває значні можливості для розвитку ринку праці, нестандартних видів діяльності як інституційна модель. Вирішення питань інклюзивного розвитку необхідно і на засадах галузевого підходу, адже саме на рівні галузей, як і окремих територій, конкретизуються його проблеми та пріоритети. Також слід погодитися з думкою А. Гурторова, що теоретико-методологічні та практичні засади реалізації інклюзивного розвитку аграрної сфери економіки, сільських територій повинні спиратися на дієві інститути, враховуючи необхідність перетворення експортно-сировинної моделі в економіку знань [6, с. 58].

Основоположне місце у методології й методикі забезпечення інклюзивного розвитку сільських територій займає оцінка їх стану, а також стану економіки країни в цілому. Згідно з рекомендаціями 48-го Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), його інтегральним показником має бути інтегральний індекс (рейтинг) інклюзивного розвитку. Через врахування 12 складників, об'єднаних у 3 групи (зростання і розвиток; інклюзивність; наступність поколінь і сталість розвитку), він значно ширший за валовий внутрішній продукт, а їх величини можуть мати суттєві розбіжності. Однак вказана репрезентативна сукупність потребує певної адаптації щодо оцінки інклюзивного розвитку сільських територій в Україні на національному та регіональному рівні для врахування їх відмінностей; різних умов розвитку в залежності від розміщення; вкрай поляризовану структуру аграрного виробництва за його ресурсами, концентрацією, масштабами, прибутками.

Зосередження багатства у колі небагатьох родин чи бізнесових груп не сприяє розвитку агросфери загалом та отриманню доходів від цього широкими верствами населення [7, с. 8]. До цього слід додати застарілу інфраструктуру, що відтворюється повільними темпами; моноспеціалізацію сільського господарства у регіонах і монополізм трейдерів; інертність місцевої влади і корупцію. Це породжує песимізм молоді, працездатного населення, міграції та демографічну кризу. Як наслідок, понад 60% сільських територій перебували у стані депресивності та деградації (де народження дітей неможливе через відсутність жінок фертильного віку) ще у 2005—2010 рр.

Медична, освітня, адміністративно-територіальна реформи на селі також не дали очіку-

ваних результатів. Маючи правильні цілі й засоби, у сільських громадах вирішальний голос все ще не належить рядовим членам. Тому навіть обрані представники місцевого самоврядування вирішують питання, переважно, у своїх інтересах. Очевидно, що соціальна відповідальність має бути підкріплена адміністративною й кримінальною для таких осіб. Тим більше, що реформи надали значно кращі за попередні умови й ресурси для сталого й інклюзивного розвитку і значна частина сільських громад ними скористалася.

У рейтингу інклюзивного розвитку Україна посіла 49 місце серед 79 країн, що розвиваються і 78 серед 103 країн, де він визначався. Індекс інклюзивності країни у 2022 р. становив 3,42 балів або на 6,8% менше, ніж у 2013 р. Це відображає зменшення кількості людей, які забезпечують економічне зростання та мають вигоди від цього. При цьому основними чинниками, які впливають негативно на розвиток сільських територій, є довготриваюча демографічна криза на селі (відсутність природного приросту; значна частка населення літнього та похилого віку; зовнішні міграції); непродуктивна зайнятість та відсутність широкого вибору сфер прикладання праці; низький рівень оплати праці і доходів громадян; згортання соціальної інфраструктури; корпоратизація аграрного виробництва; корупція й соціальна несправедливість; недостатні фінансові ресурси і бюджети сільських громад для розвитку; недостатній доступ до суспільних благ і послуг, низька їх якість на місцях; погана організація сільських населених пунктів (вуличне освітлення, тротуари, озеленення, зони відпочинку, сміття тощо).

Певною мірою, в Україні складається парадоксальна ситуація: розвиток передових технологічних укладів, інформаційних технологій (ІТ), цифрового банкінгу, цифрової комерції у містах та занепад сільських територій, особливо у периферійних регіонах Півночі, Півдня, Сходу і навіть Центру країни. Виняток становлять приміські села великих і середніх міст, міських агломерацій. Традиційно сільський спосіб життя зберігає належні позиції та має імпульс для розвитку у Західному регіоні. Загалом регіональні відмінності мають місце в розвитку сільських територій та повинні бути враховані у здійсненні інклюзивного розвитку й управлінні ним. Вони стосуються, насамперед, їх розміщення відносно центрів організації території, логістики й шляхів сполучення; величини й людності сільських населених пунктів; демографії; переважаючих галузей та видів

діяльності; наявності соціальної й виробничої інфраструктури та доступу до послуг і благ; суспільно-психологічного клімату у кожній громаді; рівня залученості жителів до вирішення проблем.

Виявлення вказаних та інших регіональних відмінностей вказує на необхідність групування або класифікації сільських територій з метою здійснення інклюзивного розвитку та управління ним. Такі важливі класифікації здійснено та представлено І. Павловою [8]. Вони дозволили класифікувати сільські території у відповідності до переважаючих галузевих та соціально-просторових моделей інклюзивного розвитку. Здійснене дослідження дозволяє конкретизувати й уніфікувати інструменти та методи забезпечення інклюзивного розвитку. Вони залишаються досить масштабними та загальними. Авторка справедливо зазначає, що центрами розвитку інклюзії залишаються, переважно, міські поселення. Очевидно, у перспективі бажано поглибити запропоновані класифікації, у т.ч. з урахуванням воєнних дій і наслідків війни, міркувань безпеки й наявності фінансових та інших ресурсних можливостей.

Однією з основних економічних проблем сільських територій є брак робочих місць і низький рівень заробітної плати. Сільські райони часто стикаються з високим рівнем безробіття, що є наслідком відсутності підприємств та можливостей для розвитку малого і середнього бізнесу. Відсутність економічної активності обмежує можливості місцевих жителів заробляти на гідному рівні, що, в свою чергу, негативно позначається на загальному рівні життя в цих регіонах. Важливо зазначити, що відсутність інвестицій і підприємницьких ініціатив також зменшує шанси на створення нових робочих місць і на економічний розвиток в цілому.

Додатковою проблемою є недостатній доступ до фінансових ресурсів. Місцеві підприємці та фермери часто стикаються з труднощами при отриманні кредитів і інвестицій. Брак фінансування ускладнює реалізацію бізнес-ідей і модернізацію виробництва, що ще більше погіршує економічну ситуацію в сільських районах. Для успішного розвитку сільських територій необхідно створити умови, що сприяють залученню інвестицій та підтримці місцевого бізнесу [9, с. 27].

Соціальні питання також є важливим аспектом інклюзивного розвитку. Доступ до якісних освітніх і медичних послуг в сільських районах часто є обмеженим. Нерегулярне або недостатнє забезпечення таких послуг створює значні диспропорції в доступності до базових потреб

населення. Відсутність сучасних освітніх установ і медичних закладів обмежує можливості місцевих жителів отримати належну освіту і медичну допомогу. Ці проблеми також погіршують якість життя в сільських районах і сприяють збільшенню соціальної нерівності.

Міграція молоді до міст у пошуках кращих можливостей є ще однією серйозною проблемою. Молоді люди залишають села в пошуках роботи та кращих умов життя, що веде до зменшення чисельності населення і старіння залишеного населення. Це негативно позначається на соціальному складі сіл і ускладнює їхній розвиток. Брак молодого населення зменшує потенціал для економічного зростання та соціальної активності.

Інфраструктурні труднощі також є важливою перешкодою для розвитку сільських територій. Поганий стан доріг і нерегулярний транспортний зв'язок обмежують можливості для розвитку бізнесу і знижують якість життя місцевих жителів. Дороги часто потребують ремонту або модернізації, щоб забезпечити ефективний транспортний зв'язок між сільськими і міськими районами. Крім того, відсутність сучасних комунікаційних технологій, таких як швидкісний інтернет, ускладнює доступ до інформаційних ресурсів і сучасних послуг.

З огляду на ці проблеми, перспективи інклюзивного розвитку сільських територій в Україні мають бути спрямовані на комплексне вирішення існуючих труднощів. Першим кроком може бути реалізація державних програм, які підтримують розвиток аграрного сектору. Такі програми можуть включати фінансування для фермерів, впровадження нових технологій у сільському господарстві та розвиток інфраструктури для сільськогосподарських виробництв [10, с. 71]. Інвестиції в аграрний сектор можуть суттєво підвищити продуктивність і забезпечити нові можливості для місцевих жителів.

Крім того, важливо підтримувати розвиток місцевого бізнесу. Створення сприятливих умов для підприємницької діяльності через програми грантів та кредитування для малих підприємств може стати важливим чинником економічного зростання. Розвиток туризму, зокрема сільського туризму, може стати значним джерелом доходу для сільських територій. Це включає в себе створення туристичних маршрутів, збереження культурної спадщини і розвиток агротуризму, що може сприяти еко.

Слід зазначити, що критична ситуація функціонування сільських територій значно погіршилася через війну. Не відновно втрачене

майно й житло, інфраструктура; природа; втрачені люди, каліцтва; тяжкий морально-психологічний стан людей; необхідність працювати й жити в умовах, загрозливих для життя; різке падіння доходів сільських жителів. В умовах війни масштабування інклюзії є надзвичайно актуальним, адже за офіційними даними 2023 р. приріст людей з інвалідністю в Україні склав понад 300 тис. осіб і ця кількість, на жаль, зростає. Наразі в Україні кількість людей з різними видами інвалідності становить 3 млн. Тому і життєдіяльність суспільства в умовах війни, і повоєнна відбудова повинні здійснюватися на принципах інклюзії.

Для підтримки людей з інвалідністю та хронічними захворюваннями в Україні у 2022 р. розпочала свою роботу EnableMe Foundation (Швейцарія). Для впровадження інклюзії та покращення якості життя. Дворічна діяльність дозволила цій організації виявити та узагальнити 7 трендів розвитку інклюзії під час війни. Вони справедливі і для сільських територій. Наразі, це: 1. Соціальний бізнес та ініціативи. Означає допомогу підприємствам та державі працевлаштовувати людей з інвалідністю. Тим самим створюється основа для розвитку соціальної інклюзивної економіки найближчих років. 2. Доступність навчання. 3. Створення безбар'єрних міст. 4. Покращення цифрової доступності. 5. Підтримка у працевлаштуванні. 6. Інклюзія у мистецтві. 7. Інклюзія в компаніях. Проте вказані тренди реалізуються, переважно, також у містах, хоча сільські поселення мають не меншу потребу в них.

Безумовно, в умовах практично зруйнованої промисловості й енергетики, окупації 1/4 частини території країни, екологічної катастрофи Каховської ГЕС континентального рівня небезпеки, захоплення Запорізької ВЕС, величезної міграції працездатного населення за кордон та мобілізації, наявності значної кількості пенсіонерів (понад 10 млн осіб), внутрішньо переміщених осіб, великих військових видатків фінанси для інклюзії знайти дуже важко. Але Україна їх знаходить навіть у цей неймовірно важкий час. Це і державні програми соціальної та інклюзивної комплексної підтримки людей, які її потребують; залучення міжнародних партнерів та іноземних грантів; сприяння в медичних послугах і освіті. За всі роки війни регулярно, без затримок здійснюються пенсійні виплати і навіть відбувається їх індексація відповідно до індексації прожиткового мінімуму. Постійно здійснюються виплати внутрішньо переміщеним особам. Особлива увага надається деокупованим територіям.

Вказані та інші зусилля щодо інклюзивного розвитку супроводжуються необхідністю та посиленням заходів безпеки від постійних ракетних обстрілів та інших загроз життю з боку російських агресорів. Однак можна вказати і на наявні резерви для інклюзивного розвитку з мінімальною витратою коштів. Так, доцільно розглянути вільний житловий фонд у селах Центральної України. Через багаторічні міграції з сіл у міста, припинення природного приросту населення у селах країни величезна кількість житлових будинків з господарськими будівлями і присадибними ділянками, які можна відновити силами самих переселенців, з допомогою сільських рад, сусідів, волонтерів. Держава могла б викупити їх у колишніх власників або спадкоємців за символічні ціни. Такі будинки можна отримати навіть безкоштовно. Це сприяло б вирішенню не тільки життєво важливих проблем внутрішніх переселенців, але й відродженню власне сільських територій.

Для вирішення питань цифрової грамотності сільського населення, його залучення до цифрових платформ адміністративних, освітніх, медичних та інших послуг, для розвитку електронної комерції та документообігу, використання цифрових застосунків для особистісного зростання доцільно залучати студентів відповідних спеціальностей у формі здійснення ними виробничих та переддипломних практик. Як уже зазначалося, інклюзія на селі має спиратися на створення альтернативних видів діяльності, у тому числі сільського зеленого туризму, народних промислів, крафтового виробництва продуктів харчування [11—13]. Для цього треба зробити презентацію історичного розвитку, унікальних характеристик буквально кожного села. Маючи тисячолітню історію, у нас буквально кожен населений пункт, особливо на території колишньої Київської Русі, пов'язаний з історичними подіями, видатними особистостями, культурно-мистецькими й державними діячами.

Така діяльність дозволила б організувати змістовний відпочинок у мальовничих селах одним і отримати доходи від цього та реалізувати свою значимість іншим. До прикладу, це могла б бути низка сіл Чернігівщини, де подорожував великий геній українського народу Т. Шевченко; працював відомий художник М. Ге. Цікавими є місця пов'язані з князівською, козацькою добою. Так у приміських селах південної околиці м. Київ — Теремки, де за часів Київської Русі була літня резиденція правителя держави, доцільно її відтворити за тими письмовими згадками й усними переписами, які дійшли до наших сучасників. Також це стосується маєтків козаць-

кої старшини, видатних українських гетьманів того часу, окремих героїв українського народу минулих часів і сучасності.

Така діяльність та її цифрове оформлення і викладення інформації у мережі Інтернет значним чином сприяла б підвищенню цікавості до тих або інших сільських територій, розвитку альтернативних видів діяльності на селі, зайнятості сільських жителів [14]. Зокрема, вона мала би велике просвітницьке значення для інших народів, для розвитку народної дипломатії. Надзвичайно цікавим є автентичне виробництво одягу в Україні, особливо ткацтво, вишивка, які значно відрізняються одні від одних у різних регіонах країни. Також це неперевершена українська кухня, виготовлення кондитерських виробів, які використовують натуральні органічні продукти. Таким чином, інклюзивна спрямованість економіки сільських територій сприятиме утвердженню образу України як країни із значним історичним надбанням, толерантною та гостинною, мальовничою та з великою культурно-мистецькою спадщиною, яка виборює свою незалежність і формує інклюзивну економіку сталого розвитку у структурі європейської і світової спільноти.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що інклюзивний розвиток сільських територій ґрунтується на його загальних принципах та здійснюється, переважно, у трьох площинах: соціальній, економічній, політичній. Однак він має певну специфіку. Вона пов'язана, насамперед, з територіальними особливостями розміщення сільських населених пунктів та різноманітністю їх типів; малолюдністю і розпорошеністю та дефіцитом ресурсів, особливо фінансових для забезпечення соціальних потреб; аграрною діяльністю як переважаючою та звуженою структурою ринку праці. Це зумовлює бідність населення, гіршу якість життя порівняно з міським населенням. У демографічній структурі населення переважає населення старшого і похилого віку. Часто це самотні пенсіонери, насамперед, жінки через більшу тривалість життя порівняно з чоловіками. Вони, а також інші вразливі верстви населення, потребують особливої підтримки та піклування на інклюзивних засадах і держави, і регіональних органів влади, і сільських громад.

Оскільки проблеми сільських громад формуються під впливом не лише національних, але й регіональних і місцевих чинників і мають різні форми прояву й напрями вирішення, це посилює значення регіональних аспектів теорії і

практики інклюзивного розвитку. Їх можна вирішити на основі класифікації, типології, ранжування сільських територій через виявлення рівня економічного розвитку, специфіки функціонування та спеціалізації діяльності, потреб в інклюзії. На основі цього та інших досліджень формуються моделі інклюзивного розвитку сільських територій, оцінюються та прогнозуються напрями інклюзивного розвитку, визначаються ресурси та інструменти його здійснення. Для їх конкретизації потрібен вибір цільових груп населення, форм і методів роботи, її сегментація та адресність. Особливу увагу слід приділити фінансовій інклюзії, оскільки центрами інклюзивного розвитку залишаються міста.

Визначено, що інструменти інклюзивного розвитку сільських територій можуть мати синергетичний ефект у вигляді розширення світогляду, толерантності людей, патріотизму, повернення до своїх історичних витоків і традицій. Обґрунтована нами у цій статті та в попередніх публікаціях провідна роль соціальної відповідальності, соціального підприємництва поряд з державними інститутами, волонтерською діяльністю у забезпеченні інклюзивного розвитку підтверджується відповідними трендами на практиці. Особливо важливою вона є у сучасний, надскладний для країни період війни. Досить сказати, що 3 млн населення України мають інвалідність. Це потребує особливих зусиль всіх і кожного для їх включення у суспільну діяльність. Особливих підходів потребує забезпечення інклюзії на визволених і прифронтових територіях, їх відбудова.

Тому перспективи теоретичного забезпечення та практичного здійснення інклюзивного розвитку сільських територій пов'язані з визначенням його регіональних і локальних тактичних і стратегічних пріоритетів, фінансових джерел для реалізації, ефективних інструментів і методів поширення.

Література:

1. Манцуров І.Г. Інклюзивний розвиток як основа протидії глобальним викликам сьогодення. Економіка України. 2018. № 10. С. 71—87.
2. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Інклюзивний сільський розвиток: науковий дискурс. Економіка і прогнозування. 2019. № 1. С. 70—85.
3. Шпикуляк О.Г., Ігнатенко М.М., Швець А.А. Концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань. Економіка АПК. 2021. № 3. С. 97—111.

4. Мармуль Л.О., Ігнатенко М.М. Соціально-економічні особливості розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2011. № 7. С. 122—129.

5. Павлов О.І., Дідух С.М. Інклюзивний розвиток України як система. Проблеми економіки. 2020. № 4. С. 75—81.

6. Гурторов А.О. Інклюзивний розвиток економіки і аграрної сфери (теорія, методика, аналіз). Харків: Вид-во "Точка", 2019. 146 с.

7. Ємельяненко Л.М., Петюх В.М., Дзензелиук К.В. Інтегральна оцінка інклюзивного розвитку в Україні на національному та місцевому рівнях. Економіка та держава. 2019. № 6. С. 4—10.

8. Павлова І.О. Структурні моделі інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління, № 7. 2023. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-03-06/2023-7-03-06> (дата звернення: 20.08.2024).

9. Кожина А. В. Фактори інклюзивного місцевого розвитку: підходи до класифікації. Вісник НАДУ. Серія: Державне управління. 2018. № 4. С. 21—30.

10. Дульська І.В. Інформаційно-комунікаційні технології як технологічний базис інклюзивного соціального та економічного зростання. Український соціум. 2018. № 1. С. 59—73.

11. Романюк І.А. Розвиток підприємництва та альтернативних видів діяльності сільського населення. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2014. № 1 (9). С. 117—121.

12. Бобух І.М., Щегель С.М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. Вісник НАН України. 2018. № 7. С. 55—70.

13. Ігнатенко М.М., Мармуль Л.О., Романюк І.А. Розвиток конкурентних стратегій підприємств в умовах глобалізації ринків. Економічний вісник університету. 2023. Вип. 57. С. 45—51.

14. Pakhucha E., Sievidova I., Babko N., Romaniuk I. et al. Investigating the impact of structural changes: the socio-economic security framework. European Journal of Sustainable Development. 2023, vol. 12, Is. 1, Pp. 180—198.

References:

1. Mantsurov, I.H. (2018), "Inclusive development as a basis for counteracting global challenges of today", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 10, pp. 71—87.

2. Borodina, O.M. and Prokopa, I.V. (2019), "Inclusive rural development: scientific discourses", *Ekonomika i prohnozuvannya*, vol. 1, pp. 70—85.

3. Shpykuliak, O.H. Ihnatenko, M.M. and Shvets', A.A. (2021), "Conceptual assessments of the implementation of the principles of inclusive rural development with the participation of agroholding integrated formations", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 97—111.

4. Marmul', L.O. and Ihnatenko, M.M. (2011), "Socio-economic features of rural development", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 122—129.

5. Pavlov, O.I. and Didukh, S.M. (2020), "Inclusive development of Ukraine as a system", *Problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 75—81.

6. Hutorov, A.O. (2019), *Inklyuzyvnyj rozvytok ekonomiky i ahrarnoi sfery (teoriia, metodyka, analiz)* [Inclusive development of the economy and the agricultural sector (theory, methodology, analysis)], Vyd-vo "Tochka", Kharkiv, Ukraine.

7. Yemel'ianenko, L.M. Petiukh, V.M. and Dzenzeliuk, K.V. (2019), "Integral assessment of inclusive development in Ukraine at the national and local levels", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6" pp. 4—10.

8. Pavlova, I.O. (2023), "Structural models of inclusive development of rural-urban agglomerations of Ukraine", *Problemy suchasnykh transformatsij. Seriia: ekonomika ta upravlinnia*, vol. 7, available at: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-03-06/2023-7-03-06> (Accessed 20 August 2024).

9. Kozhyna, A.V. (2018), "Factors of inclusive local development: approaches to classification", *Visnyk NADU. Seriia: Derzhavne upravlinnia*, vol. 4, pp. 21—30.

10. Dul's'ka, I.V. (2018), "Information and communication technologies as a technological basis for inclusive social and economic growth", *Ukrains'kyj sotsium*, vol. 1, pp. 59—73.

11. Romaniuk, I.A. (2014), "Development of entrepreneurship and alternative activities of the rural population", *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, 1 (9), pp. 117—121.

12. Bobukh, I.M. and Schehel', S.M. (2018), "Strategic guidelines for economic growth of Ukraine: inclusiveness as a key priority", *Visnyk NAN Ukrainy*, vol. 7, pp. 55—70.

13. Ihnatenko, M.M. Marmul', L.O. and Romaniuk, I.A. (2023), "Development of competitive strategies of enterprises in the conditions of market globalization", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 57, pp. 45—51.

14. Pakhucha, E. Sievidova, I. Babko, N. and Romaniuk, I. (2023), "Investigating the impact of structural changes: the socio-economic security framework", *European Journal of Sustainable Development*, vol. 12, no. 1, pp. 180—198.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2024 р.